

Bokhistorie. Bibliotekshistorie.

En jubileumsantologi fra
Norsk bok- og bibliotekhistorisk selskap

NBBS 20 år
1998–2018

Bokhistorie. Bibliotekhistorie.

En jubileumsantologi fra
Norsk bok- og bibliotekhistorisk selskap

Redigert av Tore Kr. Andersen,
Øivind Berg og Torbjørn Eng

Oslo 2019

Innhold

- 5 **Forord**
- 7 **«Prettet udi Christiania»**
Nye perspektiver på det første boktrykkeriet i Norge
ERNST BJERKE
- 21 **Samarbeid eller konkurranse?**
Bokutgivelser i Christiania 1718–1745
ANNE EIDSFELDT
- 37 **Jacob Nicolai Wilses «Philoneus»**
Et eksempel på trykkefrihetens grenser og muligheter i Norge på slutten av 1700-tallet
ØIVIND BERG
- 51 **Rokokkoen i norsk typografi**
Dekorasjoner med franske forbilder
TORBJØRN ENG
- 55 **Dekorert papir**
En fargesprakende, men underkjent kilde til bokhistorisk kunnskap
NINA HESSELBERG-WANG
- 71 **Bibliothèque Nordique – et lite stykke Norden i Paris**
RANGDI UNN HOVDEN
- 79 **Med barn som målgruppe**
Nordahl Rolfsen – redaktør, lesebokforfatter og formidler
ANNE KRISTIN LANDE
- 87 **«Vitenskapens verdi»**
Samuel Albert Ramsvig og *Magazin for Naturkundskab*
THORE LIE
- 99 **Velkommen inn? – En guidet tur til fire gamle bibliotek**
ØIVIND FRISVOLD
- 105 **John Ansteinsson**
En glemt «amerikaner» og bibliotekreformatør
BERIT CH. NIELSEN
- 113 **Litteratur og remediering**
Lars Saabye Christensens minnebok
VILBORG STUBSEID HOVET
- 125 **Norsk bok- og bibliotekhistorisk selskap 1998–2018**
- 129 **Bidragstyttere**

«Prentet udi Christiania»

Nye perspektiver på det første boktrykkeriet i Norge

Ernst Bjerke

Opprettelsen av det første boktrykkeriet i Norge i 1643 fremstilles som regel i en nasjonal og lokal kontekst. For å forstå hvorfor det ble opprettet et trykkeri nettopp i Christiania, og nettopp på denne tiden, er det imidlertid nødvendig å se etableringen i sammenheng med overordnet dansk politikk.

DET HEFTER FLERE MYTER ved opprettelsen av det første boktrykkeriet i Norge. Således er det en ofte gjentatt sannhet at boktrykkerkunsten kom sent hit til landet. Danmark og Sverige fikk sine første trykkerier allerede i inkunabeltiden, mens *Norge* fikk sitt i 1643 som et av de siste land i Europa. Videre hersker det enighet om at det er presten Christen Staphensøn Bang som mer eller mindre egenhendig bragte boktrykkerkunsten til Christiania. Begge disse forestillingene er problematiske. Trykkeriet bør snarere betraktes som et av de *tidligste* permanente provinstrykkeriene i det danske imperiet, og det var statsmakten – ikke en privatmann – som la til rette for opprettelsen.

Den grundigste redegjørelsen for etableringen av boktrykkerkunsten i Norge finnes fremdeles i O.A. Øverlands verk om *Den norske boktrykkerforening* (1909), og de fleste senere fremstillinger bygger på Øverlands arbeid. Hos ham og hans følgere «tilkommer æren» for «at have skaffet 'sortekunsten' og dens første repræsentant hid til landet» presten Bang.¹ Et tydelig unntak i denne sammenheng er Øystein Rian. «Det vi vet», påpeker han, «er at det ikke kunne startes et trykkeri uten kongelig tillatelse, kongen sørget for å samle trykkeri-

virksomheten i København og gav ikke noe privilegium til et trykkeri i Norge før i 1643».²

Innenfor en moderne, nasjonal kontekst er det nærliggende å sammenligne opprettelsen av det første trykkeriet i Norge med opprettelsen av trykkerier i Sverige og Danmark.³ Og sammenlignet med nabolandene kom boktrykkerkunsten virkelig langt senere til Norge. Men Norge, Sverige og Danmark var ikke på denne tiden sammenlignbare størrelser. De første boktrykkeriene i Norge var ikke *norske* i noen politisk forstand. Det er derfor lite meningsfullt å sammenligne etableringen av boktrykkerkunsten i Norge med opprettelsen av de første trykkeriene i selvstendige stater som Danmark og Sverige. Finland, som på denne tiden forholdt seg til Sverige omtrent som Norge til Danmark, fikk sitt første trykkeri så sent som i 1642, altså bare ett år før Christiania. Samtidig var det ikke *Norge* som fikk et boktrykkeri i 1643, men *Christiania*. Skal vi finne meningsfulle paralleller, er det de danske *provinstrykkeriene* vi må se nærmere på. Og som dansk-norsk provinstrykkeri må trykkeriet i Christiania betraktes som tidlig.

Det ble trykt bøker i flere danske provinsbyer allerede i første halvdel av 1500-tallet, men som regel av omreisende boktrykkere.⁴

Dekorert papir

En fargesprakende, men underkjent kilde
til bokhistorisk kunnskap

Nina Hesselberg-Wang

**En pryð for boken og en fryd for øyet! Overtrekk og forsatter i
besnærende mønstre og rike fargesammensetninger frembragt på papir
med pensler, kammer, sjablonger og trykkblokker som gjør hvert ark
unikt. Dekorert papirs vidunderlige verden åpner seg for den som vil se.**

DEKORERT PAPIR HAR GJENNOM 400 år vært et av de mest tilgjengelige og benyttede utsmykningsmidler i Europa. Det iøynefallende kulørte og mønstrede kunsthåndverket har en sterk tiltrekningskraft og appellerer til folks skjønnetssans. Det er fleksibelt og anvendbart og finner sin plass på bokbind i forbindelse med oppfinnelsen av trykkekunsten i siste halvdel av 1400-tallet, og etter hvert som papir overtar for pergament som viktigste tekstbærer.

At dekorert papir på bokbind bærer i seg vitnemål om flere hundre års kultur- og teknologihistorie, økonomi og handelsveier, leseferdighet, folkeopplysning og kunstsyn har vært undervurdert og til dels ignorert. Spor i papiret, som vannmerker kombinert med materialbruk, teknikk, mønster, fargevalg og utførelse kan fortelle om datering, geografisk lokalisering og smakstrender. Uten dekorert papir ville Vestens bokskatt trolig vært mindre og på langt nær så fargerik!

Fig. 1. Marmorert, flerfarget. *Danske Magazin*, tredje Bind, København 1747.

«Vitenskapens verdi»

Samuel Albert Ramsvig og *Magazin for Naturkundskab*

Thore Lie

I andre halvdel av 1800-tallet fikk naturvitenskapen vind i seilene. Nyheter om vitenskapelige fremskritt ble populært lesestoff. En av dem som bidro til dette var folkeopplyseren Samuel Albert Ramsvig i Kristiania. Her utga han det populærvitenskapelige «Magazin for Naturkundskab» som et enmannsprosjekt i 20 år. I dag er både Ramsvig og hans tidsskrift på det nærmeste glemt.

I SIN BOK OM forlagsbokhandleren Albert Cammermeyer beskriver Vilhelm Haffner noen av de faste kundene som stadig besøkte bokhandelen på Karl Johans gate i 1880-årene. Blant disse finner vi også Ramsvig, som presenteres som: «Liten og stillferdig, grå og uanselig, kjøpte ingenting. Han var autodidakt på naturvitenskapens område, utga i noen år «Magazin for Naturkundskab», grunnlagt av ham selv og var en benyttet foredragsholder.»¹

Ramsvig fremstilles her som en litt i overkant grå og ubetydelig person, men han var på dette tidspunktet faktisk en velkjent foredragsholder, en produktiv populærvitenskapelig skribent og ikke minst en idealistisk og utrettelig utgiver av *Magazin for Naturkundskab*, med sterk tro på vitenskapens verdi og dens betydning for samfunnsutviklingen og menneskenes levekår.

Hvem var så denne idealistiske folkeopplyseren? Hans livsløp er dessverre bare kjent i grove trekk, basert på et temmelig sparsomt kildemateriale. Et beskjedent, tilbaketrasket liv ga ikke grunnlag for de store overskriftene.

Samuel Albert Nicolaisen Ramsvig ble født 17. mars 1841 på gården Ramsvig i Overhalla i Nord-Trøndelag, som sønn av gårdbruker Ni-

colai Andersen Ramsvig og Anne Salomonsdatter.

I august 1858 ble han opptatt som elev ved det velkjente Klæbu lærerseminarium i Sør-Trøndelag. Dette utdanningscenteret (som oftest kalt Klæbu seminar) ble etablert i 1839 for å utdanne lærere, såkalte seminarister. I 1892 ble skolen flyttet til Levanger, der den fortsatte som Levanger lærerskole. Klæbu seminar hadde et av landets fremste utdanningstilbud for lærere og var uten tvil et viktig intellektuelt sentrum i distrikts-Norge.² Mange senere kjente samfunnsaktører ble utdannet her, bl.a. læreren og opplysningsmannen Ole Vig. Studiet ved seminaret varte normalt i to år, fordelt på fire semestre. Spesielt begavete elever kunne imidlertid, etter en utvidet opptaksprøve, begynne rett i andre klasse og dermed gjennomføre studiet på ett år. Seminarets elevlister viser at Ramsvig, kanskje ikke overraskende, var en av dem som gjennomførte studiet på to semestre, med avslutning i juli 1859.

Han kom for øvrig tilbake til Klæbu seminar en periode i 1876 som vikarierende annenlærer.

Det er noe uklart hva han foretok seg i tiden etter seminarutdanningen, men fra høsten

John Ansteinsson

En glemt «amerikaner» og bibliotekreformator

Berit Ch. Nielsen

John Ansteinsson var en banebryter i utviklingen av bibliotek- og dokumentasjonstjenester ved universiteter og høyskoler. Han var aktiv i nasjonalt og internasjonalt samarbeid innenfor kunnskapsorganisering og bibliotekutvikling. Hans faglige og personlige tilknytning til amerikansk bibliotekmiljø ga uvurderlige bidrag til moderniseringen av store og viktige bibliotek både ute og hjemme.

JOHN ANSTEINSSON BLE FØDT i 1893 i Romedal i Stange. Han tok eksamen artium på latinlinjen på Hamar i 1912. Påbegynte filologistudier i Oslo ble imidlertid aldri fullført. Fra 1912 til 1917 var han ansatt som lesesalsinspektør ved Deichmanske bibliotek. Biblioteksjef Haakon Nyhuus la merke til studentens sterke interesse for katalogisering og klassifikasjon og utnevnte ham like godt som katalogsjef. Ved siden av skrev Ansteinsson artikler i fagpressen. I 1916 kom første utgave av *Bibliotekstel: en kort veiledning*.¹ Ny utgave kom i 1933.²

Ansteinsson var hovedbibliotekar i det nyopprettede Patentstyret (Styret for det industrielle rettsvern) fra 1917–1920. Her fikk han permisjon for studier i USA, ved New York State Library School i Albany fra 1918–19 og ved University of Chicago i 1919. En kort periode var han assistent for sjefen ved Chicago University Library, norsk-amerikaneren J. C. M. Hanson,³ før han vendte tilbake til Norge og stillingen ved Patentstyret. Fortsatt fant han tid til publisering og han underviste på kurs i bibliotekstell for lærere og for ansatte ved Deichmanske bibliotek. I 1920, 27 år gammel, ble Ansteinsson utnevnt til sjefsbibliotekar ved Norges Teknisk Høyskole (NTH).

John Ansteinsson (1893–1961). Bildet er hentet fra NTUB – 75 år.

Den nye tid

Året var 1900 og det skulle etableres en teknisk høyskole i Norge. Etter en heftig lokaliseringdebatt vedtok Stortinget med klart flertall (74

Litteratur og remediering

Lars Saabye Christensens minnebok

Vilborg Stubseid Hovet

I stadig aukande omfang blir litterære verk utgitt på nytt i digital form, som e-bok eller som lydbok. Kva betyr ei slik overføring til nye medium for innhald og meining i ei litterær tekst? Verbalteksta blir ikkje endra, men er remedierte verk identiske med originalverket?

LARS SAABYE CHRISTENSEN: *Mitt danske album* kom ut på forlaget Cappelen Damm i 2011, som lydbok i 2015. Boka er også digitalisert av Nasjonalbiblioteket og i digital form tilgjengeleg via tenesta Bokhylla.no.¹

Papirboka har både verbal tekst og bilde, og forfatternen utnyttar sjølve mediet bok litterært.

Lydboka er innlesen tekst lagra og distribuert i eit digitalt format. Opplesaren moduleerer framføringa med intonasjon, rytme og bruk av pausar, og resultatet er ei tolking.

Trass i at norske forlag har halde ein del tilbake med å tilby digitale utgjevingar, vert tilbodet av digitale bøker i ulike format stadig betre. Nasjonalbiblioteket gjev i tillegg fri tilgang til norske bøker og tidsskrift utgjevne fram til 2000.²

Dagens boklesar har dermed fleire mulegheiter til å skaffe seg tilgang til ei bok, men det er ikkje uvesentleg kva for ein variant han eller ho vel, og vi ser nærare på kva moderne remediering kan bety for ei litterær tekst.

Det er heller ingen lang tradisjon for å ta omsyn til fysiske og visuelle komponentar i analysen av eit litterært verk, noko som er heilt vesentleg når vi skal samanlikne resultat formidla i ulike medium. Vi tar derfor ein kort oversikt over aktuell teori.

Paratekst, utvida tekstomgrep og mediet bok

Den franske litteraturkritikaren Gérard Genette blir ofte sitert i moderne bokhistorie, først og fremst fordi han innførde omgrepet *paratekst*. I boka *Seuils* (1987) viser han korleis ulike former for paratekst, til dømes tittel, kapitteloverskrifter, bokomslag, dedikasjon osv., påverkar både korleis ei bok blir mottatt og korleis ho blir lesen. Men Genette seier at slike paratekster alltid er underlagt *si* tekst.³ Det er alltid forfatternen som veit best kva ei litterær tekst inneheld, og Genette er aldri i tvil om at det er forfartarteksta som er litteraturen.⁴ Paratekstene er hjelpetekster som skal bistå forfatternen med å nå fram til publikum på best muleg måte med *si* tekst.

Genette nemner også illustrasjonar, men når det kjem til stykket, skriv han ikkje om det.⁵ Genettes tekstomgrep er derfor altfor smalt for ein analyse av alle variantar av *Mitt danske album*.

Alt i 1985 hadde bibliografen D. F. McKenzie insistert på at nye lesarar og nye, historiske kontekster, skaper nye tolkingar og nye tekster, og at det er ein samanheng mellom materiell form og innhaldet i ei verbal tekst. McKenzie utvida dessutan tekstomgrepet til å omfatte alle slags lagra data, språklege så vel som visu-